

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΦΡΟΪΝΤ

ΕΠΟ41 ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2012

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΔΑΤΟΣ

3000 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Πώς αντιλαμβάνεται ο Sigmund Freud τη σχέση του ατόμου με τον πολιτισμό;

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Η δεύτερη τοπική θεωρία.....	5
2. Ευτυχία και δυστυχία.....	7
3. Πολιτισμός.....	8
4. Ζωή, θάνατος και αίσθημα ενοχής.....	9
Συμπεράσματα.....	12
Βιβλιογραφία.....	14

Εισαγωγή.

Η ψυχανάλυση εμφανίσθηκε τη δεκαετία του 1890 ως μια θεραπεία της υστερίας των κυριών αστικών οικογενειών¹. Τον όρο επινόησε ο Σίγκμουντ Φρόυντ και αναφέρεται τόσο στη διδασκαλία του για την ψυχή όσο και στην ψυχοθεραπευτική μέθοδό του². Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την ψυχοθεραπευτική πλευρά της ψυχανάλυσης. Πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι ο Φρόυντ ξεκινώντας από το σύμπτωμα³, προσπαθεί να κατανοήσει την πολυπλοκότητα της ψυχικής λειτουργίας αναλύοντάς την στα συστατικά της μέρη και αποδίδοντας την κάθε επιμέρους λειτουργία στα διάφορα τμήματα του [ψυχικού] οργάνου⁴. Οδηγείται έτσι σε δύο τοπικές θεωρίες⁵. Στο ψυχαναλυτικό λεξιλόγιο, ο όρος «τοπική θεωρία» αναφέρεται στην αναγνώριση της ύπαρξης ξεχωριστών ψυχικών τόπων, διακριτών δηλαδή συστημάτων εντός του ψυχικού οργάνου τα οποία έχουν διαφορετική φύση και επιτελούν διαφορετική το καθένα λειτουργία⁶. Ο Φρόυντ, σε αντίθεση με τη δεσπόζουσα κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα θεωρία των εγκεφαλικών εντοπίσεων, δεν προσπαθεί να δημιουργήσει μια νέα θεωρία ανατομικής εντόπισης των ψυχικών λειτουργιών· αναφορά στη δομή του νευρικού συστήματος υπάρχει, τουλάχιστον στην πρώτη τοπική θεωρία, αλλά με τη μορφή αναλογιών ή μεταφορικών εικόνων⁷. Θα δούμε μάλιστα πως στη δεύτερη τοπική θεωρία το προτεινόμενο μοντέλο είναι καθαρά ανθρωπομορφικό⁸. Θα εξετάσουμε παρακάτω τις δύο τοπικές θεωρίες. Ας αρχίσουμε εδώ να αναφέρουμε ότι το «άτομο» στην αντίληψη του Φρόυντ της σχέσης ατόμου και πολιτισμού, αναφέρεται στον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου ιδωμένο μέσα από την ψυχαναλυτική οπτική.

Το δεύτερο μισό αυτής της σχέσης είναι ο πολιτισμός. Η σύνοψη της θέσης του Φρόυντ απέναντι στον πολιτισμό βρίσκεται στο βιβλίο του «Η Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό⁹». Ο Λίποβατς επισημαίνει¹⁰ ότι ο Φρόυντ αναφέρεται στη σχέση του ατόμου με τον ευρωπαϊκό

1 Λίποβατς Θάνος, «Ψυχανάλυση και Νεωτερικότητα», σε Σ. Κονιόρδος (επιμ.), Κοινωνική Σκέψη και Νεωτερικότητα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 209.

2 Πελεγρίνης Θεοδόσης, Λεξικό της Φιλοσοφίας, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 651.

3 Φρόυντ, Σίγκμουντ, Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην Ψυχανάλυση (μτφρ. Κ. Τριερωτή) εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1977, σ.59.

4 Laplanche J. & Pontalis J. B., Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 500.

5 Οι τόποι για το φιλοσοφικό λεξιλόγιο των αρχαίων και ιδιαίτερα για τον Αριστοτέλη, συνιστούν λογικές ή ρητορικές ομοταξίες (στο ίδιο, σ. 498).

6 Στο ίδιο, σ. 498-499.

7 Στο ίδιο, σ. 500.

8 Στο ίδιο, σ. 501.

9 Ο Λίποβατς θεωρεί εσφαλμένη τη μετάφραση του τίτλου ως «Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας» και χρησιμοποιεί τον παραπάνω τίτλο με τον οποίο το αναφέρουν όλοι οι ψυχαναλυτές (Λίποβατς, ό.π., 193).

10 Στο ίδιο, σ. 195.

πολιτισμό, ουσιαστικά δηλαδή την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, καθώς στο κείμενό του αναφέρεται κυρίως στους παράγοντες που διαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα και τη διαχωρίζει από τους παλαιότερους («πρωτόγονους») πολιτισμούς. Αλλά δεν παραλείπει να εξετάσει τη σχέση του ατόμου με τον πολιτισμό εν γένει, με την έννοια της ανθρώπινης κοινωνίας. Δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, καθώς η εξελικτική διαδικασία που οδηγεί στη δημιουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και του πολιτισμού και η εξέλιξη του κάθε ξεχωριστού ατόμου παρουσιάζουν κατά τον Φρόυντ ομοιότητες και αναλογίες που τον οδηγούν να συμπεράνει ότι πρόκειται για διαδικασίες *ίδιας φύσης*¹¹.

Θα εξετάσουμε λοιπόν στη συνέχεια πώς αντιλαμβάνεται ο Φρόυντ τις ψυχικές λειτουργίες και την εξέλιξη του ατόμου, πώς αντιλαμβάνεται την έννοια του πολιτισμού και την πολιτισμική διαδικασία και πώς αυτές οι δύο διαδικασίες συνδέονται και αλληλεπιδρούν.

1. Η δεύτερη τοπική θεωρία.

Η πρώτη τοπική θεωρία του Φρόυντ διακρίνει τρία συστήματα: το ασυνείδητο, το προσυνειδητό και το συνειδητό, καθένα από τα οποία έχει ιδιαίτερη λειτουργία¹². Η δεύτερη τοπική θεωρία αποτελεί συνέχεια της πορείας που οδήγησε στην πρώτη, χωρίς ωστόσο να αναιρεί τον διαχωρισμό συνειδητού - ασυνείδητου¹³.

Όπως είπαμε παραπάνω, ο Φρόυντ ξεκινάει από το σύμπτωμα. Ο Φρόυντ ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος ασθενεί εξαιτίας της σύγκρουσης ανάμεσα στις απαιτήσεις της ορμικής ζωής και στην αντίσταση που ορθώνεται εναντίον της¹⁴. Αυτή η σύγκρουση αποδόθηκε αρχικά ως η σύγκρουση ανάμεσα στα ένστικτα αυτοσυντήρησης του Εγώ¹⁵ και στα σεξουαλικά ένστικτα¹⁶ που ονομάστηκαν «λίμπιντο¹⁷». Στην πορεία όμως το Εγώ αναγνωρίστηκε ως ο πρωταρχικός χώρος της λίμπιντο, από όπου αυτή ξεκινάει για να επενδύσει τα διάφορα αντικείμενα. Η λίμπιντο αντιπροσωπεύει μια συνεκτική δύναμη ζωής, η οποία είναι ίδιας φύσης με τα ένστικτα του Εγώ, συνεπώς δεν μπορούν να έρθουν σε σύγκρουση μεταξύ τους. Ανήκουν στην ίδια ομάδα, στις ορμές της ζωής, τις οποίες η ψυχαναλυτική θεωρία ονομάζει

11 Φρόυντ, Σίγκμουντ, Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας (μτφρ Γ. Βάμβαλης), εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1994 σ. 115.

12 Laplanche & Pontalis, ό.π., σ. 499.

13 Κρανάκη, Μιμικά, Διαβάζοντας τον Φρόυντ: Δέκα Μαθήματα για την Ψυχανάλυση, (Τρίτη έκδοση), Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα (χ.χ.), σ. 162.

14 Φρόυντ 1977, ό.π., σ. 59.

15 Στα αρχικά κείμενα του Φρόυντ ο όρος «Εγώ» υποδηλώνει την προσωπικότητα στο σύνολό της και μόνο αργότερα αποκτά ιδιαίτερη σημασία (Laplanche & Pontalis, ό.π., σ. 145).

16 Με έννοια ευρύτερη από την απλή λειτουργία αναπαραγωγής.

17 Κρανάκη, ό.π., σ. 160.

Έρωτα. Όμως στο Εγώ εδρεύει και μια άλλη ομάδα ορμών, τα ένστικτα θανάτου και καταστροφής. Ακριβώς αυτή η παρουσία μιας επιθετικής δύναμης σε ένα τμήμα του Εγώ επιβάλλει μια νέα περιγραφή του ψυχισμού¹⁸. Ο Φρόυντ παρατηρεί ότι αυτό που τείνουμε να διαχωρίζουμε περισσότερο απ' όλα από το Εγώ είναι αυτό που ονομάζουμε συνείδηση, το ιδιαίτερο στοιχείο του Εγώ το οποίο επιτελεί μια ελεγκτική και δικαστική λειτουργία. Αυτό το στοιχείο το ονομάζει «Υπερεγώ», οδηγούμενος έτσι στη δεύτερη τοπική θεωρία¹⁹.

Αυτή η νέα τριμερής τοπογραφική διαίρεση χωρίζει το ψυχικό σύστημα σε τρεις βαθμίδες με διαφορετικές λειτουργίες: το Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό²⁰. Το Αυτό έχει όλα τα χαρακτηριστικά του ασυνείδητου: είναι το σκοτεινό και απρόσιτο κομμάτι του ψυχικού κόσμου. Οι λογικοί νόμοι της σκέψης, οι έννοιες του χώρου και του χρόνου και κυρίως η αρχή της αντίθεσης δεν ισχύουν για το Αυτό. Παίρνει την ενέργειά του από τις ορμές και προσπαθεί μόνο να ικανοποιήσει τις ορμικές ενέργειες σύμφωνα με την αρχή της ηδονής. Μπορεί να προσεγγισθεί μόνο έμμεσα, μέσω της διαμόρφωσης των νευρωτικών συμπτωμάτων και της μελέτης της ονειρικής διεργασίας²¹.

Το Υπερεγώ αντιπροσωπεύει όλους τους ηθικούς περιορισμούς του ατόμου²². Το ενδιαφέρον σημείο είναι ο τρόπος με τον οποίο δημιουργείται το Υπερεγώ σύμφωνα με τον Φρόυντ: *...το μικρό παιδί είναι ανήθικο, δεν έχει εσωτερικές αναστολές απέναντι στις παρορμήσεις που ζητούν ικανοποίηση*. Αυτό που περιορίζει το παιδί είναι η αυθεντία των γονέων. Απειλές τιμωρίας και αποδείξεις αγάπης είναι τα μέσα με τα οποία οι γονείς επιβάλλουν την επιρροή τους στο παιδί, καθώς εκείνο συνειδητοποιεί την πιθανότητα στέρησης της αγάπης. Αυτή η εξωτερική παρεμπόδιση εσωτερικοποιείται και τη θέση των γονέων καταλαμβάνει το Υπερεγώ, το οποίο απειλεί και καθοδηγεί το Εγώ όπως οι γονείς το παιδί²³.

Το τρίτο μέρος του ψυχισμού στη δεύτερη τοπική θεωρία είναι το Εγώ. Αυτό που το χαρακτηρίζει και το διαχωρίζει από το Αυτό και το Υπερεγώ είναι η σχέση του με το πιο επιφανειακό κομμάτι του ψυχικού κόσμου, το σύστημα αντίληψης-συνείδησης. Αυτό το σύστημα είναι στραμμένο προς τον εξωτερικό κόσμο και αποτελεί το αισθητήριο όργανο ολόκληρου του μηχανισμού. Ο Φρόυντ θεωρεί ότι το Εγώ ανέλαβε την υποχρέωση να

18 Στο ίδιο, σ. 160-162.

19 Φρόυντ 1977, ό.π., σ. 63-64.

20 Στο ίδιο, σ. 74.

21 Στο ίδιο, σ. 75.

22 Στο ίδιο, σ. 68.

23 Στο ίδιο, σ. 64.

εκπροσωπεί τον εξωτερικό κόσμο στο Αυτό, ώστε να αποτρέψει την καταστροφή του Αυτού λόγω της τυφλής επιθυμίας του να ικανοποιήσει τις ορμές του αγνοώντας τις εξωτερικές δυνάμεις. Το Εγώ παρεμβάλλει ανάμεσα στην επιθυμία και την πράξη την αναστολή της σκέψης και αντικαθιστά έτσι την αρχή της ηδονής με την αρχή της πραγματικότητας η οποία υπόσχεται μεγαλύτερη ασφάλεια και επιτυχία²⁴.

2. Ευτυχία και δυστυχία.

Ο Φρόντ αναρωτιέται τι αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι ως σκοπό και πρόθεση της ζωής τους και συμπεραίνει ότι τον σκοπό της ζωής τον θέτει η αρχή της ηδονής, η επιδίωξη δηλαδή από τη μια πλευρά της αποφυγής του πόνου και της δυσαρέσκειας και από την άλλη το βίωμα ισχυρών αισθημάτων ηδονής. Επισημαίνει δε το γεγονός ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται έντονα μόνο την αντίθεση και όχι την κατάσταση· έτσι η διάρκεια μιας ποθητής κατάστασης προσφέρει μόνο χλιαρά αισθήματα ευχαρίστησης, ενώ η ξαφνική ικανοποίηση συσσωρευμένων αναγκών είναι αυτό που ονομάζουμε «ευτυχία» με την αυστηρή έννοια. Θεωρεί δηλαδή ότι οι δυνατότητες ευτυχίας του ανθρώπου είναι περιορισμένες από την ιδιοσυστασία του, σε αντίθεση με την δυστυχία η οποία είναι πολύ πιο εύκολο να επέλθει. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο πόνος απειλεί από τρεις πλευρές: από το ανθρώπινο σώμα, από το περιβάλλον και από τις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους. Έτσι, η αρχή της ηδονής μετατρέπεται στην αρχή της πραγματικότητας, αφού ο άνθρωπος θεωρεί ότι είναι ευτυχής όταν έχει αποφύγει τη δυστυχία²⁵.

Ο Φρόντ απαριθμεί²⁶ τις διάφορες μεθόδους, είτε θετικές (οι οποίες επιδιώκουν την αποκόμιση ηδονής), είτε αρνητικές (οι οποίες αποσκοπούν στην αποφυγή του πόνου). Η χρήση ουσιών, ο έλεγχος ή η πλήρης εξουδετέρωση των ορμών, οι μεταθέσεις της λίμπιντο και η μετουσίωση των ορμών (η μετάθεση δηλαδή των σκοπών τους σε άλλους όπως η τέχνη και η επιστήμη), η χαλάρωση της σχέσης με την πραγματικότητα μέσω της φαντασίας, η πλήρης διακοπή της σχέσης με την πραγματικότητα ή η δημιουργία μιας αυταπάτης και η μεταφορά της στην πραγματικότητα (όπως στην περίπτωση της θρησκείας) είναι μερικές από αυτές. Στέκεται ιδιαίτερα στην περίπτωση της αγάπης²⁷, μια μορφή δηλαδή μεταθεσιμότητας της λίμπιντο η οποία αγκιστρώνεται στα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου και επιδιώκει την ευτυχία από την αισθηματική σχέση με αυτά. Ο κίνδυνος σε αυτήν

24 Στο ίδιο, σ. 77.

25 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 28-29.

26 Στο ίδιο, σ. 30-40.

27 Στο ίδιο, σ. 36.

την περίπτωση είναι ότι η απώλεια του αγαπημένου αντικειμένου ή της αγάπης του μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση μεγάλης δυστυχίας. Ο Φρόντ αναφέρεται επίσης στην περίπτωση της απόλαυσης της ομορφιάς²⁸. Δεν έχει να πει πολλά για την ομορφιά, όμως η σχέση της με τον τομέα της σεξουαλικής αίσθησης τον οδηγεί να την χαρακτηρίσει ως παράδειγμα μιας ανεσταλμένης ως προς τον στόχο διέγερσης.

Επιστρέφοντας στις τρεις πηγές δυστυχίας που αναφέραμε παραπάνω, ο Φρόντ διαπιστώνει ότι για τις δύο πρώτες, τη φύση και το σώμα, δεν μπορούμε να κάνουμε πολλά πράγματα. Δεν μπορούμε ποτέ να εξουσιάσουμε πλήρως τη φύση και το σώμα ως μέρος της φύσης θα είναι πάντα ένα εφήμερο, περιορισμένο μόρφωμα. Αυτό μας εξαναγκάζει σε αναγνώριση αυτών των πηγών πόνου και στην παράδοση στο αναπόφευκτο²⁹. Στην περίπτωση της τρίτης πηγής πόνου, της σχέσης δηλαδή του ανθρώπου με άλλους ανθρώπους, ο Φρόντ διαπιστώνει μια απροθυμία και έλλειψη αποδοχής καθώς δεν είναι εύκολα κατανοητό πώς θεσμοί φτιαγμένοι από εμάς τους ίδιους δεν προσφέρουν περισσότερη ωφέλεια και προστασία από τον πόνο. Αυτό τον οδηγεί στον εκπληκτικό όπως τον χαρακτηρίζει ισχυρισμό ότι *ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για την αθλιότητά μας την φέρει ο πολιτισμός μας*³⁰. Χαρακτηρίζει τον ισχυρισμό αυτόν «εκπληκτικό» διότι διαπιστώνει ότι όλοι οι τρόποι με τους οποίους προσπαθούμε να προστατευθούμε από την απειλή του πόνου προέρχονται από τον ίδιο τον πολιτισμό.

3. Πολιτισμός.

Η έννοια του πολιτισμού στο «Η Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό» διαμορφώνεται σταδιακά. Αρχικά ο Φρόντ ορίζει τον πολιτισμό ως *το σύνολο των επιτευγμάτων και των θεσμών, με τα οποία ο τρόπος της ζωής μας απομακρύνεται από αυτόν των ζωδών προγόνων μας και τα οποία εξυπηρετούν τους δύο σκοπούς: την προστασία του ανθρώπου απέναντι στη φύση και τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων*³¹. Ως αποφασιστικό πολιτισμικό βήμα, ο Φρόντ ορίζει³² την *αντικατάσταση της δύναμης του ξεχωριστού ατόμου από τη δύναμη της κοινότητας*. Η κοινότητα δηλαδή αντιπαρατάσσει το «δίκαιο» στην «ωμή βία» που αφορά την ικανοποίηση ενός μόνο ατόμου. Από εδώ προκύπτει και αυτό που ο Φρόντ προσδιορίζει ως ουσιαστικό γνώρισμα του τρόπου που ο πολιτισμός

28 Στο ίδιο, σ. 37-38.

29 Στο ίδιο, σ. 41.

30 Στο ίδιο, σ. 41-42.

31 Στο ίδιο, σ. 46.

32 Στο ίδιο, σ. 53.

ρυθμίζει τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους: η κοινότητα περιορίζει τις δυνατότητες ικανοποίησης των μελών της· το άτομο ως ξεχωριστό άτομο δεν γνωρίζει κανέναν τέτοιο περιορισμό. Ο Φρόντ επισημαίνει³³ τη σημασία που έχει η ανεύρεση μιας ικανοποιητικής ισορροπίας ανάμεσα στις ατομικές και στις πολιτισμικές απαιτήσεις. Αυτή όμως η διαδικασία χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερα σημαντικό γνώρισμα: τη μετουσίωση των ορμών, η οποία οδηγεί σε ανώτερες ψυχικές δραστηριότητες (επιστημονικές, καλλιτεχνικές, ιδεολογικές), οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτισμική ζωή. Ο Φρόντ οδηγείται σε αυτό το συμπέρασμα παρατηρώντας ότι υπάρχουν ουσιαστικές πολιτισμικές απαιτήσεις όπως η τάξη και η καθαριότητα οι οποίες δεν είναι ούτε αναγκαίες για τη ζωή ούτε κατάλληλες ως πηγές ευχαρίστησης. Θεωρεί ότι αυτές προέρχονται ακριβώς από την μετουσίωση ορμών οι οποίες πρέπει να περιοριστούν, να μην ικανοποιηθούν για χάρη της κοινωνικής ζωής. Καταλήγει έτσι να επισημάνει ότι ο πολιτισμός βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην μη ικανοποίηση ισχυρών ορμών. Αυτό το γεγονός το οποίο χαρακτηρίζει ως «πολιτισμική ματαίωση», εξουσιάζει κατά τον Φρόντ μεγάλο τμήμα των κοινωνικών σχέσεων των ανθρώπων, είναι αιτία της εχθρότητας που έχουν να αντιμετωπίσουν όλοι οι πολιτισμοί και μπορεί να είναι μια επικίνδυνη διαδικασία για τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου εάν δεν αντιμετωπιστεί με τον σωστό τρόπο³⁴. Η επιβολή μέσω της διαδικασίας του πολιτισμού ορισμένων πολιτισμικών ιδεωδών, οδηγεί λοιπόν σε μια ορμική παραίτηση, η οποία είναι για ορισμένους ανθρώπους ανυπόφορη και οδηγεί στην εχθρότητα προς τον πολιτισμό και τη νεύρωση³⁵.

4. Ζωή, θάνατος και αίσθημα ενοχής.

Η συμβίωση σε κοινότητα που αποτελεί τη βάση του πολιτισμού, είναι μια διαδικασία η οποία περνάει από πολλά στάδια. Στο πρώτο στάδιο ο άνθρωπος ανακαλύπτει την ανάγκη για συνεργασία και δημιουργεί οικογένειες, στις οποίες η εξουσία του πατέρα-αρχηγού είναι απεριόριστη. Η επόμενη βαθμίδα της συμβίωσης που ο Φρόντ ονομάζει «αδελφικές ενώσεις», προκύπτει από την ένωση των αδελφών ενάντια στην εξουσία του πατέρα-αρχηγού. Αυτός ο *τοτεμικός* όπως τον ονομάζει πολιτισμός στηρίζεται στους περιορισμούς που επιβάλλει ο ένας αδελφός στον άλλον κατά την ένωσή τους ενάντια στον πατέρα-αρχηγό³⁶. Βλέπουμε έτσι ότι από τα πρώτα ήδη στάδια του πολιτισμού εμφανίζονται

33 Στο ίδιο, σ. 55.

34 Στο ίδιο, σ. 56-57.

35 Λίποβατς, ό.π., σ. 197.

36 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 61.

περιορισμοί στην απόλυτη ατομική ελευθερία. Ο Φρόντ συμπεραίνει επίσης ότι ο έρωτας και η ανάγκη έγιναν οι γονείς του ανθρώπινου πολιτισμού³⁷: η ανάγκη με τη μορφή της ακραίας ανάγκης που καταναγκάζει τον άνθρωπο να εργαστεί, ο έρωτας από την πλευρά του άντρα που δεν ήθελε να στερηθεί το σεξουαλικό αντικείμενο στη μορφή της γυναίκας και από την πλευρά της γυναίκας που δεν ήθελε να στερηθεί το βγαλμένο από αυτήν κομμάτι στη μορφή του παιδιού.

Αυτή η δυνατότητα συμβίωσης ενός μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων σε κοινότητα είναι κατά τον Φρόντ η πρώτη πολιτισμική επιτυχία. Όμως αυτή η συμβίωση δεν περιορίζεται στα όρια της οικογένειας - ο πολιτισμός έχει ως μια από τις βασικές επιδιώξεις του τη σύνδεση των ανθρώπων σε όλο και μεγαλύτερες ενότητες³⁸. Ήδη οι πρώτες φάσεις του πολιτισμού εισάγουν την καθολική απαγόρευση της αιμομιξίας που επιβάλλει μια θεμελιακή ορμική παραίτηση - η ανικανοποίητη επιθυμία που εισάγεται στον ψυχισμό γίνεται έτσι κίνητρο για κίνηση, σκέψη, εφεύρεση και επικοινωνία με άλλους ανθρώπους, επιτρέποντας την υπέρβαση των ορίων της οικογένειας ως κλειστής ομάδας και τη διεύρυνση της κοινότητας³⁹.

Η ορμική παραίτηση δεν αφορά όμως μόνο την πλευρά της σεξουαλικότητας. Όπως είδαμε, υπάρχει και μια άλλη ομάδα ορμών, αυτή του θανάτου και της καταστροφής. Ο Φρόντ εντοπίζει την πρωτογενή εχθρότητα μεταξύ των ανθρώπων ως μια διαρκή απειλή εναντίον της πολιτισμένης κοινωνίας⁴⁰. Ο πολιτισμός επιβάλλει θυσίες όχι μόνο στη σεξουαλικότητα, αλλά και στην επιθετική τάση του ανθρώπου. Ο πρωτόγονος άνθρωπος δεν είχε περιορισμούς των ορμών, αλλά δεν είχε και τη σιγουριά ότι θα απολαμβάνει την ευτυχία του για πολύ χρόνο. Ο πολιτισμένος άνθρωπος παραχώρησε ένα κομμάτι δυνατότητας για ευτυχία για ένα κομμάτι σιγουριάς⁴¹. Αυτή η πρωτογενής ορμή του ανθρώπου για καταστροφή αποτελεί κατά τον Φρόντ το ισχυρότερο εμπόδιο του πολιτισμού. Ο πολιτισμός είναι μια διαδικασία στην υπηρεσία του έρωτα που επιδιώκει να συνενώσει τους ανθρώπους σε όλο και μεγαλύτερες κοινότητες· σε αυτήν την διαδικασία αντιστέκεται η ορμή του θανάτου και αυτός ο αγώνας είναι η πολιτισμική εξέλιξη⁴².

---

37 Στο ίδιο, σ. 61-62.

38 Στο ίδιο, σ. 64.

39 Λίποβατς, ό.π., σ. 197.

40 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 76.

41 Στο ίδιο, σ. 80-81.

42 Στο ίδιο, σ. 89-90.

Ο Φρόντ θέτει το ερώτημα πώς αντιμετωπίζει τον κίνδυνο αυτόν ο πολιτισμός. Η απάντηση είναι ότι η επιθετικότητα εσωτερικεύεται, επιστρέφει εκεί από όπου προήλθε, στρέφεται δηλαδή ενάντια στο Εγώ του ατόμου. Η επιθετικότητα γίνεται μέρος του Υπερεγώ, το οποίο με τη μορφή της «ηθικής συνείδησης» ασκεί προς το Εγώ την επιθετική ορμή που θα ασκούσε το Εγώ προς άλλα άτομα. Η ένταση μεταξύ του Εγώ και του Υπερεγώ εκφράζεται ως αίσθημα ενοχής και ανάγκη για τιμωρία⁴³.

Ας θυμηθούμε τη διαδικασία δημιουργίας του Υπερεγώ και τον ρόλο των γονέων που αναφέραμε παραπάνω. Η εσωτερίκευση της αυθεντίας δεν αποκλείει τη συνύπαρξη με άλλες εξωτερικές (πολιτισμικές και πολιτικές) αρχές που διαδέχονται τους γονείς: στη θέση των γονέων μπαίνει η ευρύτερη ανθρώπινη κοινότητα⁴⁴. Στον ενήλικα άνθρωπο υπάρχουν έτσι δύο πηγές αισθήματος ενοχής: το άγχος απέναντι στην εξουσία και το άγχος απέναντι στο Υπερεγώ⁴⁵. Εδώ υπάρχει μια σημαντική διαφοροποίηση: από την εξωτερική εξουσία, το άτομο απειλείται μόνο εφόσον πράξει αυτό που του απαγορεύεται - το άγχος προέρχεται από την πιθανή ανακάλυψη⁴⁶. Το Υπερεγώ όμως μπορεί να γνωρίζει και την πρόθεση του ατόμου για τη διάπραξη μιας μη αποδεκτής πράξης, συνεπώς δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην πρόθεση και στην πράξη⁴⁷. Εδώ δημιουργείται όμως όπως αναφέρει ο Λίποβατς⁴⁸ ένα αδιέξοδο, μια *συστημική ανάδραση*: η αρχική ορμική παραίτηση απέναντι στην επιθετικότητα της εξωτερικής εξουσίας οδηγεί στην εγκαθίδρυση του Υπερεγώ. Το άγχος απέναντι στο Υπερεγώ οδηγεί σε νέα ορμική παραίτηση με συνέπεια τη δημιουργία ένοχης συνείδησης και ανάγκης για τιμωρία⁴⁹. Η επιθετικότητα που δημιουργείται εξαιτίας της ορμικής παραίτησης, επειδή δεν μπορεί να ικανοποιηθεί, *παραλαμβάνεται από το Υπερεγώ και αυξάνει την επιθετικότητά του (απέναντι στο Εγώ⁵⁰)*.

Προς το τέλος του κειμένου του ο Φρόντ δίνει έναν διαφορετικό ορισμό του πολιτισμού⁵¹: *...η πολιτισμική διαδικασία είναι εκείνη η τροποποίηση της διαδικασίας της ζωής, στην οποία υπόκειται κάτω από την επίδραση ενός υπαγορευμένου από τον έρωτα, από την ανάγκη, από την πραγματική ανάγκη προερχόμενου καθήκοντος, και αυτό το καθήκον είναι η ένωση ξεχωριστών ανθρώπων, συνδεδεμένων μεταξύ του λιμπιντικά, σε μια*

43 Στο ίδιο, σ. 91-92.

44 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 93, Λίποβατς, ό.π., σ. 203.

45 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 97.

46 Στο ίδιο, σ. 93.

47 Στο ίδιο, σ. 94.

48 Λίποβατς, ό.π., σ. 204.

49 Φρόντ 1994, ό.π., σ. 98.

50 Στο ίδιο, σ. 99.

51 Στο ίδιο, σ. 114.

κοινότητα. Αυτή η κοινότητα, υπό την επίδραση του ερωτικού κινήτρου που υπαγορεύει στους ανθρώπους να ενώνονται, τείνει να μεγαλώνει συνεχώς. Όμως από τη στιγμή που τίθεται στους ανθρώπους το καθήκον της συμβίωσης, εμφανίζεται μια αμφιθυμική σύγκρουση ανάμεσα στον έρωτα, την ορμή της ζωής και την ορμή της καταστροφής και του θανάτου⁵². Η πρώτη έκφραση αυτής της σύγκρουσης ήταν ο περιορισμός της εξουσίας του πατέρα-αρχηγού στην οικογένεια, η έκφραση της επιθετικότητας με την ένωση των αδελφών ενάντια στον πατέρα, τη συμβολική δηλαδή θανάτωσή του. Όμως, αφού το μίσος ικανοποιήθηκε με την επιθετικότητα, η αγάπη προς τον πατέρα εκδηλώθηκε με την μετάνοια, η ταύτιση με τον πατέρα εγκαθίδρυσε το Υπερεγώ και η σύγκρουση αυτή εκφράστηκε με το αίσθημα ενοχής. Αυτή η αναγκαία εξελικτική πορεία από την οικογένεια στην ανθρωπότητα συνδέεται αδιάρρηκτα με τη συνεχή ενίσχυση του αισθήματος ενοχής, η αύξηση του οποίου μπορεί να φτάσει σε σημείο δύσκολα υποφερό από το ξεχωριστό άτομο⁵³. Ο Φρόυντ φτάνει έτσι στο τελικό συμπέρασμα ότι το σημαντικότερο πρόβλημα της πολιτισμικής διαδικασίας είναι αυτή ακριβώς η συνεχής αύξηση του αισθήματος ενοχής, κάτι που σημαίνει ότι το τίμημα για την πολιτισμική πρόοδο είναι η απώλεια της ευτυχίας που προέρχεται από αυτήν την διαδικασία⁵⁴.

Συμπεράσματα

Ο Φρόυντ εξετάζει τη σχέση του ατόμου με τον πολιτισμό υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας όπως διαμορφώθηκε με τη δεύτερη τοπική θεωρία. Ο πολιτισμός είναι για τον Φρόυντ μια διαρκής διαδικασία που ορίζεται ως μια διαμάχη ανάμεσα στις δύο βασικές ομάδες ορμών που κυριαρχούν στον ανθρώπινο ψυχισμό, τις λιμπιντικές ή σεξουαλικές που εκπροσωπούν τη ζωή και τις επιθετικές και καταστροφικές ορμές που εκπροσωπούν τον θάνατο. Αυτές οι δύο ομάδες ορμών συγκρούονται καταρχήν μέσα στο κάθε άτομο ξεχωριστά και διαμορφώνουν τον ψυχικό του κόσμο, οριοθετώντας και περιορίζοντας την άλογη τάση για ικανοποίηση των ορμών με στόχο την αυτοσυντήρηση του ατόμου.

Η ανάγκη και ο έρωτας οδηγούν στη συνένωση των ανθρώπων αρχικά στην οικογένεια και στη συνέχεια σε μεγαλύτερες κοινότητες. Για να είναι όμως δυνατή αυτή η συνένωση το άτομο αναγκάζεται να περιορίσει, να παραιτηθεί από την ικανοποίηση

---

52 Στο ίδιο, σ. 104.

53 Στο ίδιο, σ. 103-104.

54 Στο ίδιο, σ. 107.

κάποιων ορμών του, υποκείμενο έτσι σε αυτό που ο Φρόντ ονομάζει «πολιτισμική ματαίωση». Η επιθετικότητα που προκαλείται από αυτήν την ορμική παραίτηση εσωτερικεύεται και ενισχύει το Υπερεγώ, από τον έλεγχο του οποίου το άτομο δεν μπορεί να ξεφύγει, καθώς το Υπερεγώ ελέγχει τόσο την πράξη όσο και την πρόθεση. Αυτό έχει ως συνέπεια τη διαρκή αύξηση του αισθήματος ενοχής, καθώς η πολιτισμική διαδικασία επιβάλλει στο άτομο όλο και περισσότερες ορμικές παραιτήσεις. Αυτή η διαρκής αύξηση του αισθήματος ενοχής δημιουργεί στο άτομο τη δυσφορία απέναντι στον πολιτισμό και εξηγεί πώς δημιουργείται η εχθρότητα προς τον πολιτισμό ενώ οι τρόποι τους οποίους χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να προστατευθεί από τον πόνο και να επιδιώξει την ευτυχία προέρχονται από τον ίδιο τον πολιτισμό.

Βιβλιογραφία

- Κρανάκη, Μιμικά, *Διαβάζοντας τον Φρόντ: Δέκα Μαθήματα για την Ψυχανάλυση (Τρίτη έκδοση)*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα (χ.χ.).
- Λίποβατς Θάνος, «Ψυχανάλυση και Νεωτερικότητα», σε Σ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική Σκέψη και Νεωτερικότητα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010.
- Πελεγρίνης Θεοδόσης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Φρόντ, Σίγκμουντ, *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην Ψυχανάλυση* (μτφρ. Κ. Τρικεριώτη) εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1977.
- Φρόντ, Σίγκμουντ, *Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας* (μτφρ Γ. Βάμβαλης), εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1994.
- Laplanche J. & Pontalis J. B., *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986.

- **You are free:**

- to copy, distribute, display, and perform the work

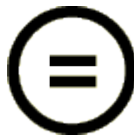
- **Under the following conditions:**

- **Attribution.** You must give the original author credit.

- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

- **Your fair use and other rights are in no way affected by the above.**